

İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı

MURAT AĞARI
YRD. DOÇ. DR., YÜZÜNCÜ YIL Ü. TARİH BÖLÜMÜ
e-mail: muratagari@yyu.edu.tr

abstract

The Understanding of Seven Districts in the Works of Muslim Geographers. In this article, information on Seven Climates in the books of Muslim Geographers would be evaluated. At the same time, peculiarities of Geographic Schools of Iraq and Belh would also be introduced at the article. Eight geographers, Ibn Hurradabih, Yaqubi, Ibn al-Faqih, Ibn Rusta, Qudame b. Cafer, from the Geographic School of Iraq, and Istakhri, Ibn Khawqal, Maqdisi, from the Geographic School of Belh, would be studied on.

key words: Seven Climates, School of Iraq, School of Balh

Giriş

Yedi iklim teorisi, ilk dönem İslam coğrafyacılarının bildikleri ve eserlerinde işledikleri bir konudur. Kısaca “yaşanabilir dünyayı yediye bölme teşebbüsü” diyebileceğimiz bu teori sayesinde değerlendirmeleri daha pratik yapma imkanına kavuşmuşlardır. Teorinin iki farklı kullanımını söz konusudur.

A. Kozmolojik Yedi İklim Teorisi

İslamî coğrafya metinlerinde tanımlayıcı coğrafya ile sembolik coğrafya çoğu zaman iç içedir. Bu yüzden modern anlamda bilimsel coğrafyanın nerede bitip, yönleri, dağları, ırmakları, adaları vb., semavî dünyanın sembolleri olarak kullanan “kutsal” coğrafyanın nerede başladığı pek belli değildir.¹

1 S. Hüseyin Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, İst. 1991, 98.

Ancak bu sembolizm coğrafi açıdan 7 rakamı üzerine kuruludur. Zira Kur'ân'da yerin ve göğün yedi kat olduğu dile getirilmektedir. Bu husus ilerleyen süreçte İslam coğrafyacıları üzerinde etkili olmuştur. Konu ile ilgili ayetler şunlardır: Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu yüceltirler. O'nu övgüyle yüceltmeyen hiç bir şey yoktur. Fakat siz onların yüceltmelerini anlamazsınız. O halimdir çok bağışlayıcıdır.² Andolsun ki üstünüzde yedi tane tabaka yarattık. Biz, yarattığımızdan habersiz değiliz.³ Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz için, Allah'ın buyruğu bunlar arasında iner durur.⁴ Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz için, Allah'ın buyruğu bunlar arasında iner durur.⁵ Yedi göğü kat kat yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin. Gözünü bir çevir bak, bir çatlaklık görebilir misin? Gözünü tekrar tekrar çevir bak; göz umduğunu bulamamış ve bitkin bir halde sana dönecektir. Andolsun ki, en yakın göğü ışıklarla donattık, onlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara çılgın alev azabını hazırladık.⁶

Ayetlerde dile getirilen 7 rakamı astrolojik bir sembolizme dönüşmüş ve yedi göğe karşılık gelen yedi iklim teorisi ortaya konmuştur. Ancak bu teori Kur'ân öğretisi ile başlayan bir teori değildir. Genel olarak kabul edildiğine göre, astronomik coğrafya diyebileceğimiz kısma ait ilk verilerin büyük bir ihtimalle Halife Mansur zamanında Cundişapur mektebi yolu ile Bağdat'a vasıl olan Siddhanta (Müslümanlar bu kelimeyi Sind Hind'e çevirmişlerdir) gibi, Hind astronomi eserleri vasıtası ile Şark'tan geldiğini gösteren bir çok emareler bulunmaktadır.⁷ Her ne kadar Doğu etkisi söz konusu ise de, coğrafi kozmolojinin oluşumunda Batlamyus'un etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. İbn Hurdazbih'in eserinde bulunan basit bir takım astrono-

2 Kur'ân, 17/44.

3 Kur'ân, 23/17.

4 Kur'ân, 65/12.

5 Kur'ân, 65/12.

6 Kur'ân, 67/3-5.

7 J. H. Kramers, "Coğrafya", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, Eskişehir 1997, 3/204 Bu delillerle ilgili olarak şu görüşler dile getirilmektedir: "Bunun bir delilini yedi iklimin en eski tasvirlerinde her iklime ait memleketin doğudan itibaren sayılmaya başlaması teşkil etmektedir. Diğer bir delil ise tül derecelerinin şarkî bir nısfinehara göre sayıldığını gösterir bakiyelerin mevcudiyetidir. Bundan başka bir arz kubbесinin (Kubbetü'l-Arz) mevcudiyetine itikat Hind menşelidir. Esasen bu kubbeye içinde bir rasathane bulunan Ujjani adlı Hind şehrinin yanlış okuması ile Arin adı verilmesi de bunu ispat etmektedir. Bilindiği gibi "arzin kubbesi" telakkisi Ortaçağ Arap coğrafyasına İslam yolu ile geçmiştir. Nihayet astronomi ve coğrafyada tul ve arz cedvellerine verilen zic tabiri, bu İran-Hind ilminin bir yadigarı olsa gerektir." Bkz: J. H. Kramers, "Coğrafya", *İA*, 3/204-205

mik gözlemlere dayalı bilgiler Batlamyus eksenli bilgilerdir. Bunun sebebi, İbn Hurdazbih'in Batlamyus'a ait "Geographica" adlı eseri tercüme etmesidir. İbn Hurdazbih, bu tercüme hakkında eserinin başında şunları söylemektedir: "Batlamyus, sınırları açıklar ve arzın nitelikleri hakkında bazı açıklamalarda bulunur. Ben de bunların anlaşılabilmesi için çevirisini yaptım: Onun yanlışlarını görerek daha doğru tespite çalıştım. Zira sizlerin arzuladığı şekilde geniş ve uzakta olanın görünürmüş gibi yakın olmasını arzuldum. Bu nedenle bunları yazdım."⁸ Batlamyus'un eserini ilk tercüme eden İbn Hurdazbih değildir. Muhammed b. Musa el-Harizmî⁹ Kitabı Sûreti'l-Arz adlı eserinde¹⁰ Yunan iklim bölgelerine uyan tarifler vermiştir.¹¹

Kozmoloji ile coğrafya arasındaki ilişki sadece yedi iklim teorisi ile sınırlı değildir. Örneğin, İhvânü's-Safa, "Risaleler"¹² adını taşıyan eserinde¹³ astrolojik olarak aşağıdaki şekilde dörde bölme geleneğine uyar:

- Koç, Aslan, Yay: Ateş, sıcak, kuru, Doğu
- Boğa, Başak, Oğlak: Toprak, soğuk, kuru, Güney
- İkizler, Terazi, Kova: Hava, sıcak, nem, Batı
- Yengeç, Akrep, Balık: Su, soğuk, nem, Kuzey

Bu bölümlenme, İbn Hurdazbih'in aşağıda vereceğimiz bölümlenmesine benzer nitelikler taşır:

- 1. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri sıcak ve kurudur. Özelliği hava ve kan'dır. Mevsimlerden ilkbahar'a, insan ömründen çocukluğa, tatlardan tatlıya, yıldızlardan Ay ve Zühre'ye karşılık gelir. Bölgesi Doğu, rüzgarı Güney'dir. Saati 1., 2. ve 3.'dür. Beden kuvvetlerinden tabii ve sindirici kuvvet'tir. Burçları ise Hamel (Koç), Sevr (Boğa) ve Cevzâ (İkizler)'dir.

- 2. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri nemli ve sıcaktır. Özelliği ateş ve öd'dür. Mevsimlerden yaz'a, insan ömründen gençliğe, tatlardan acıya, yıldızlardan Merih ve Güneş'e karşılık gelir. Bölgesi Teymen, rüzgârı Sabâ'dır. Saati 4., 5. ve 6.'dır. Beden kuvvetlerinden nefsanî ve hayvanî kuvvet'tir. Burçları ise Sertan (Yengeç), Esed (Aslan) ve Sünbüle (Başak)'dir.

8 İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: F. Sezgin, Leiden, 1306-1889 (Frankfurt, 1992), 13.

9 Muhammed b. Musa Harizmî. İslam dünyasında cebir ilminin kurucusu kabul edilen matematikçi, astronom ve coğrafyacı. Daha geniş bilgi için bkz: İhsan Fazlıoğlu, Harizmî, Muhammed b. Musa", *İA*, 16/224-227

10 Harizmî, Muhammed b. Musa, *Kitabu Sûreti'l-Arz*, neşr: Hans Von Mzik, Leipzig 1926.

11 S. Maqbul Ahmed, "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, 8/51.

12 İhvânü's-Safâ, *Resâil-i İhvânü's-Safâ*, Beyrut 1957.

13 İhvânü's-Safâ, *Resâil*, I/77'dinî, felsefî, siyasî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş organize bir topluluğun adıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ", *DİA*, 22/1-6.

- 3. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri soğuk ve nemlidir. Özelliği toprak ve siyah su'dur. Mevsimlerden sonbahar'a, insan ömründen orta yaş'a, tatlardan ekşiye, yıldızlardan Zühal'e karşılık gelir. Bölgesi Cerbâ, rüzgarı Şimal'dir. Saati 7., 8. ve 9.'dur. Beden kuvvetlerinden tutma gücü'dür. Burçları Mizan (Terazi), Akrep ve Kavs (Yay)'dır.

- 4. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri soğuk ve kurudur. Özelliği su ve balgam'dır. Mevsimlerden kışa, insan ömründen yaşlılığa, tatlardan tuzluğa, yıldızlardan Müşteri ve Utarid'e karşılık gelir. Bölgesi Magrib, rüzgarı Debur'dur.¹⁴ Saati 10., 11. ve 12.'dir. Beden kuvvetlerinden savunmacı kuvvet'tir. Burçları ise Cedy (Oğlak), Delû (Kova) ve Havt (Balık)'tır."¹⁵

Yukarıdaki bilgiler ışığında, yedi iklim teorisinin Batlamyus kaynaklı bir teori olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafi malumatın kozmografik bir görüntüye bürünmesinde ise Platon (Eflatun), Pythagoras (Pisagor) ve Aristo'nun (Aristoteles) etkisi söz konusudur.¹⁶

B. Coğrafi Yedi İklim Teorisi

Genel olarak kabul edildiği üzere Müslüman coğrafyacılar "Yedi İklim Teorisi"ni bilmektedirler. Ancak her birinin bu teoriyi eserlerinde kullanma biçimi farklı olmuştur. Kimi yazarlar bu teoriyi hiç kullanmamışlar, kimileri de teoriyi bildiklerini ima etmişler ama kullanmamışlardır. Kimileri ise eserlerini bu teoriye göre oluşturmuşlardır. Örneğin, İstahrî'nin anlattıklarından "Yedi İklim" konusunu bildiği, ancak eserini yazarken bu metodu kullanmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar Irak ekolünün ilk iki temsilcisi olan İbn Hurdazbih ve Ya'kubî¹⁷ eserlerinde kullanmamış olsa da bu teori Müslüman alimler tarafından bilinmeyen bir teori değildi ve ekolün sonraki temsilcileri olan İbn Rüsteh,¹⁸ Kudâme b. Cafer,¹⁹ İbnü'l-Fakîh²⁰ ve Mes'ûdî²¹ eserle-

14 Batı yönünden esen rüzgar.

15 İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 135-136.

16 Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995, 78.

17 Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Yakub İbn Vâdih el-Kâtib, *Kitabu'l-Buldan*, Leiden, Brill, 2. bsk., 1892 (İbn Rüsteh'in A'lâku'n-Nefîse'sinin ardında); Türkçe çevirisi için bkz: Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, Ayışığı yay. İstanbul 2002.

18 İbn Rüsteh, *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefîse*, tas: Ebi Ali Ahmed b. Ömer, tah: F. Sezgin, Leiden, Brill, 1891 (Frankfurt, 1992), 96-103

19 Kudâme b. Cafer, Ebû'l-Ferec, *Kitabu'l-Harac*, neşr: De Geoje, Beyrut, ts. (İbn Hurdazbih'in el-Mesâlik ve'l-Memâlik'inin hamisinde), 230.

20 İbnü'l-Fakîh, Ebi Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasar Kitabu'l-Buldan*, neşr: M. J. De Goeje Leiden, 1885 (Frankfurt, 1992), 5.

21 Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, tah: Kasım eş-Şemmâî er-Rufâî, Beyrut, 1989, I/88; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşr: M.J. de Goeje, Beyrut, 1981, 29.

rinde “Yedi İklim” teorisine yer vermişlerdir. Ayrıca, bu belirlemede, Irak ve Belh coğrafya ekollerinin de etkisi görülmektedir.

2. Irak Coğrafya Ekolü Yazarlarında İklim Teorisi

Ekolün bu adla anılmasının sebebi, ilk iki temsilcisinin Bağdatlı olması ve ekolün temellerinin, Bağdatlı bir alim olan İbn Hurdazbih tarafından atılmasıdır. Bu ekolün temsilcisi olan yazarlar, Dünya’nın yaşanabilir kısmını bir bütün olarak ele alıp ülkelerin tamamı hakkında bilgiler verirler. Ekolün temsilcileri olarak ismi geçen ve eserleri günümüze ulaşan yazarlar İbn Hurdazbih, Yakubî, İbn Rüsteh, Kudâme b. Cafer ve İbnü’l-Fakîh’tir.

A. İbn Hurdazbih

İbn Hurdazbih, Batlamyus’un Geographica adlı eserini Arapça’ya tercüme etmiş bir yazardır.²² Bu nedenle, Batlamyus’un eserinde dile getirdiği konulara vakıftır. Yukarıda dile getirildiği üzere, İslam coğrafyacılarındaki Yedi İklim teorisinin Batlamyus kaynaklı olması muhtemeldir. Batlamyus’un eserinin mütercimi olarak İbn Hurdazbih’in Yedi İklim teorisinden habersiz olması ve bilmemesi düşünülemez. Zira eserinde geçen “Kuzeydeki ve güneydeki bütün araziler toplam 7 iklimdir. Batlamyus’un kitabında ifade ettiğine göre, onun döneminde yeryüzündeki şehirlerin sayısı 4.200’dü.” ifadesinden de bu teoriyi bildiği anlaşılmaktadır.

Ancak, İbn Hurdazbih, teoriyi bilmesine rağmen eserinde bu teoriyi kullanmamıştır. Eserini tasnif ederken yönleri esas almış, ve temel olarak üç yönü kullanmıştır. Bunlar:

- Doğu,
- Batı,
- Kuzey yönleridir.

İbn Hurdazbih eserinde “güney” yönüne yer vermemiştir. Zira eserini Mekke, Medine ve Ka’be’yi barındıran Hicaz bölgesinden başlamıştır. Merkeze alınan bu bölgenin güneyinde Fars denizi bulunmaktadır. Dolayısıyla eserinde güneyi anlatma ihtiyacı hissetmemiştir.

B. Ya’kubî

Ya’kubî, Irak ekolünün ikinci temsilcisidir ve eserini İbn Hurdazbih ile aynı dönemlerde kaleme almıştır. Yedi İklim teorisi çerçevesinden her iki yazar

22 İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, 13.

arasında benzerlikler bulunmaktadır. Eserindeki ifadelerden İbn Hurdazbih gibi bu teoriye vakıf olduğu ancak kullanmadığı anlaşılmaktadır. Eserinde bahsettiği konular ile ilgili olarak Ya'kubî “şehirlerin isimlerinden, ordulardan, köylerden, bu şehirlerde ve merkezlerde olup biten hadiselerden, iklimlerden, kasabalardan, oturanlarından, oralara hâkim olan yönetimlerden ve idare edenlerden, Arap kabilelerinden, Acem ırklarından, iki bölge ve iki şehir arasındaki uzaklıklardan, İslam ordu komutanlarından kimin fethettiğinden, fethin tarihinden, senesinden ve zamanından, haracından, arazisinden, yüzölçümünden, kara ve denizlerinden, dağlarından, ikliminin sıcak ve soğukluğundan, sularından ve içeceklerinden” bahsettiğini dile getirmektedir.²³ Bu bahislerden birinin “iklimler” bahsi olduğu görülmektedir. Ancak Ya'kubî, çalışması boyunca iklim bahsine yer vermemiş, sadece iki yerde iklimlerle ilgili göndermelerde bulunmuştur:

- Bu göndermelerin ilki Mekke'yi anlattığı pasajda geçmektedir. Eserini Irak merkezli olarak kaleme alan Ya'kubî, Mekke'yi anlattığı pasajlarda bu bölgenin iklimsel değerini vermektedir: “Mekke Hâşimoğullarının şehri, hakimiyet ve saltanat merkezidir. Hâşimoğullarından önce orada kimse yoktu; onlardan başka oturan sultan da olmamıştır. Benim atalarım da orada oturuyorlardı ve hatta birisi yöneticiliğini yaptı; meşhur birisi olduğu için ayrıca bahsetmeye gerek duymadım. Bütün matematikçilerin ortak beyanıyla Mekke dünyanın ortasıdır. İlk felsefecilerin kitaplarında anlatılan “orta iklim” olan dördüncü iklimdedir. Zira bu iklimde hava her zaman ve her mevsimde ılımandır. Sıcaklar yaz ortasında, soğuk ise kış ortasında şiddetli olur. Baharlarda hava ılımandır. Kıştan bahara, bahardan kışa geçiş anlaşılır. Bu nedenle her mevsimde havası yumuşak, toprağı nemli, suları tatlı, ağaçları bol, meyveleri lezzetli, tarımı verimli, nimeti boldur.”²⁴

- Ya'kubî'nin eserinde bulunan ikinci gönderme ise Askalân ile ilgilidir: “Sonra deniz kenarında bulunan Askalân ve Gazze şehirleri gelmektedir. Askalân Üçüncü İklimin başıdır.”²⁵

Yukarıya aldığımız atıflar, Ya'kubî'nin “Yedi İklim teorisini bildiğini ancak eserinde kullanmadığını göstermektedir. Ya'kubî eserini İbn Hurdazbih'in uygulamasına benzer bir şekilde üç yön üzere yerleştirmiştir:

- Doğu,
- Güney
- Kuzey yönleridir.

23 Ya'kubî, *Kitabu'l-Buldan*, 233.

24 Ya'kubî, *Kitabu'l-Buldan*, 234.

25 Ya'kubî, *Kitabu'l-Buldan*, 329.

İbn Hurdazbih'in aksine Ya'kubî tasnifini Bağdat merkezli olarak yapar ve bu nedenle ayrı bir "Güney" başlığı açma ihtiyacı hisseder. Bu başlık içerisinde Irak topraklarının güneyinde kalan kesimleri alır.

C. İbn Rüsteh

İbn Rüsteh, Irak Coğrafya Ekolü'nün önemli yazarlarından birisidir. İlk iki yazarın aksine İbn Rüsteh, Yedi İklim konusunu eserinde ayrı bir başlık olarak değerlendirmiştir. "Yedi İklim Bölgeleri ve Meşhur Şehirleri" başlığını taşıyan bu bölümde İbn Rüsteh, ayrıntılı bir tasvir yapmaktadır:

- Birinci İklim:

"Doğu'dan ve Çin'in en uçta kalan kısımlarından başlar. Önce Çin topraklarından geçer. Daha sonra Çin'in güney sahillerinde bulunan beldelerden ilerler. Kûl yarımadasına uğrayacak şekilde denizde ilerlemesini sürdürür ve Arap yarımadası ile Yemen topraklarına kadar ulaşır. Bu iklimde bulunan meşhur şehirler şunlardır: Zafâr, Uman, Hadramevt, Aden, ve San'a'. Bu şehirlerin arka taraflarında bulunan meşhur şehirler ise şunlardır: Tebâle, Curaş, Mehra ve Sebe. Bu iklimin sınırları buradan itibaren Kulzum Denizi (Kızıldeniz)'ni geçerek ilerler ve Habeş topraklarına ulaşır. Mısır topraklarındaki Nil nehrini geçip Berberî topraklarına kadar varır. Burada Habeş melikinin Cermî isimli şehri ile Nûbe topraklarında bulunan Dunkale şehri bulunur. Bu iklim isimli vardır. Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer."²⁶

- İkinci İklim:

"Doğu'dan başlar. Önce Çin beldelerine, sonra Hind beldelerine ve daha sonra da Sind beldelerine uğrar. Bu iklimin meşhur şehirleri şunlardır: Mansûra, Nîrûn, Deybul vardır. Bu noktadan itibaren Hazar Denizi²⁷ ile Basra Denizi (İran Körfezi)'ni geçerek Arap yarımadasına ulaşır. Necid ve Tihâme civarında Arap topraklarından geçer. Bu topraklarda, bu iklimde bulunan meşhur şehirler şunlardır: Yemâme, Bahreyn, Hecer, Yesrib (Medine) el-Câr, Mekke, Taif ve Cidde. Bu noktadan itibaren Mısır'da bulunan Su'ayd'a varır. Buraya kadar olan iklim bölgesinde Kûs, İhmîm, İsneley, Ensinâ ve Usvan şehirleri bulunur. Daha sonra Magrib topraklarında Afrika'nın ortasındaki ülkelere ulaşır. Berberî topraklarından geçer ve Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer."²⁸

26 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 96.

27 Metinde "Bahru'l-Ahdar" diye geçmektedir. Ancak bu ibarenin "Bahru'l-Hazar" şeklinde olması gerekmektedir.

28 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 96.

- Üçüncü İklim:

“Doğu’dan başlar. Önce Çin’in kuzeyindeki beldelerden, daha sonra da Hind beldelerinden geçer. İklimin bu bölgelerinde Kandehâr şehri vardır. Bu noktadan itibaren Sind beldelerinin kuzeyinden ve Kâbul, Kirman, Sicistan ve Sîrecân Basra Denizi (İran Körfezi) sahillerine ulaşır. İklimin bu bölgesinde bulunan meşhur şehirler şunlardır. İstahr, Cuver, Fesâ, Sâbûr, Şiraz, Sîrâf, Cenâbâ, Sînîz ve Mâhîrûbân. Daha sonra Ahvaz şehirlerinden geçerek Irak topraklarına ulaşır. İklimin bu bölgesinde bulunan meşhur şehirler Basra, Bağdat, Vâsıt, Kûfe, Anbar ve Hît. Bu noktadan itibaren Şam beldelerine varır. İklimin bu bölgesinde bulunan meşhur şehirler şunlardır. Hıyâr, Selemyye, Hıms, Dımaşk, Suver, Akka, Taberiyye, Kayseriyye, Rasûf, Beyti’l-Makdis (Kudüs), Remle, Askalan, Gazze, Medyen ve Kulzum. Daha sonra Mısır’ın aşağı kesimlerine ulaşır. İklimin bu bölgesinde bulunan meşhur şehirler şunlardır. Feramâ, Tennîs, Dimyat, Fustat, Feyyû0 ve İskenderiye. Daha sonra Berka ve Afrika beldelerinden geçer. İklimin bu bölgesinde Kayrevân şehri vardır. Bu iklim Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)’nde sona erer.”²⁹

- Dördüncü İklim:

“Doğu’dan başlar. Önce Tibet beldelerine, daha sonra da Horasan’a uğrar. İklim’in bu bölgesinde Fergana, Hucende, Ustrûşene, Semerkand, Buha-ra, Belh, Merv, Rûz, Serahs, Tûs, Nişabur, Cürcan, Kûmis, Taberistan, Dünbâvend, Kazvin, Deylem, Rey, İsfahan, Kum, Hemedân, Nihâvend, Dinever, Hulvan, Şehrazûr, Samarra, Musul, Beled, Nasîbîn (Nusaybin), Amid (Diyarbakır), Ra’sûl’-Ayn, Kâlikâlâ, Şimşât, Harran (Urfa), Rakka, Karkîsiya şehirleri bulunur. Dha sonra Şam’ın kuzey taraflarından geçer. İklimin bu bölgesinde Bâlis, Menbic, Sumeysat, Malatıyye (Malatya), Zibetra, Haleb, Kınnesrîn, Antâkiyye, Tarabulus, Massîsa, Kinîsetü’s-Sevdâ, Ezene, Tarsus, Amûriyye, Lazkiye şehirleri mevcuttur. Bu noktadan itibaren Şam Denizi (Akdeniz)’nden geçerek Kıbrıs ve Rodos adalarına doğru ilerler. Daha sonra Magrib topraklarına ulaşır ve Tanca beldelerine kadar varır. Bu iklim Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)’nde sona erer.”³⁰

- Beşinci İklim:

Doğu’dan ve Yecüc beldelerinden başlar. Daha sonra Horasan topraklarının kuzeyinden geçer. İklimin bu bölgesinde tüccarların şehri Tırâz, Nevîket, İsbîcâb, Şaş, Turârabend, Harzem, Azerbaycan, Ermenistan yerleşimleri, Berza’a, Neşevey, Sicistan, Erzen ve Halat yer alır. Bu noktadan itibaren Rum topraklarına ulaşır ve Harşene ile Kurra civarından büyük Rum devleti topraklarını geçer ve kuzey yönüne düşen Şam Denizi (Akdeniz) sahillerine

29 İbn Rüsteh, *A’lâki’n-Nefîse*, 97.

30 İbn Rüsteh, *A’lâki’n-Nefîse*, 97-8.

kadar varır. Daha sonra Endülüs beldelerine kadar uzanır ve Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer."³¹

- Altıncı İklim:

Doğu'dan başlar. Önce Mecüc beldelerine uğrar. Daha sonra Hazar bölgesine uğrar. Taberistan Denizi (Hint Okyanusunun bir bölümü)'ni geçerek Rum beldelerine ulaşır. Bu noktadan itibaren Cürzân, Amâsiya, Hirakle, Halkîzûn ile Kunstantıniyye'ye ve Bürcân beldelerine ulaşır. Bu iklim Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer."³²

- Yedinci İklim:

Doğu'dan ve Yecüc beldelerinin kuzeyinden başlar. Daha sonra Türk beldelerine uğrar. Daha sonra kuzey yönünde Taberistan Denizi (Hint Okyanusunun bir bölümü) sahillerine uğrar. Daha sonra Rum Denizi (Akdeniz)'ni geçerek Bürcân beldelerine ulaşır. Bu iklim Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer."³³

İbn Rüsteh iklimleri bu şekilde sıraladıktan sonra şu eklemeleri de yapmaktadır: Bu iklimlerin ötesinde de bildiğimiz meskun yerler vardır. Burası Yecüc'ün kuzeyinden başlar, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) bölgesine varır, buradan Magrib denizine ulaşarak son bulur. Bunun haricindeki bölgelerle ilgili olarak bilgimiz yoktur. Ancak insan, hayvan ve nebatatın yaşamadığını bilmekteyiz.³⁴

D. Kudâme b. Cafer

Irak ekolünün bir diğer yazarı olan Kudâme b. Cafer, İbn Rüsteh gibi uzun uzadıya anlatmasa da eserinde iklimsel bir tasnife gitmiştir. Ancak bu tasnif, Yedi İklim teorisi ile uyuşmamaktadır. İbnü'l-Fakîh dünyanın yaşanabilir kısımlarını 6'ya taksim etmiştir:

- Birinci İklim:

Merayis ve Habeş bölgesidir.

- İkinci İklim:

Asvan bölgesidir.

- Üçüncü iklim:

Mısır bölgesidir.

- Dördüncü İklim:

Antartus bölgesidir.

31 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 98.

32 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 99.

33 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 99.

34 İbn Rüsteh, *A'lâki'n-Nefîse*, 100-103.

- Beşinci İklim:
Rîyeş bölgesidir.
- Altıncı İklim:
Buntus bölgesidir.³⁵

E. İbnü'l-Fakîh

İbnü'l-Fakîh Yedi İklim teorisini eserinde kullanmış ve İbn Rüsteh gibi bu bölgelerin nereler oldukları hakkında bilgiler vermiştir.

İbnü'l-Fakîh'in Yedi iklim ile ilgili bilgileri Duritûs kaynaklıdır. Kaynaklarda Duritûs hakkında bilgi mevcut değildir. Bu nedenle Duritûs olarak anılan kaynağın Batlamyus olması muhtemeldir. Bilindiği üzere özellikle Yedi İklim teorisi üzerine Müslüman coğrafyacıların sahip oldukları bilgiler İbn Hurdazbih'in Batlamyus'un "Geographica" adlı eserini çevirmesi sonucu Müslümanların gündemine girmiştir.

İbnü'l-Fakîh'e göre gökte ve yerde olmak üzere iki farklı yedi iklim vardır. Gökte bulunan iklimler şunlardır:

- Birinci İklim: Zühal İklimi
- İkinci İklim: Müşterî İklimi
- Üçüncü İklim: Merih İklimi
- Dördüncü İklim: Şems İklimi
- Beşinci İklim: Zühre İklimi
- Altıncı İklim: Utarid İklimi
- Yedinci İklim: Kamer İklimi³⁶

Yerde bulunan Yedi İklim ise şu şekilde şekillenir:

- Arapların İklimi
- Rumların İklimi
- Habeşlilerin İklimi
- Hindlilerin İklimi
- Türklerin İklimi
- Çinlilerin İklimi
- Yecüc ve Mecüc halkının İklimi³⁷

İbnü'l-Fakîh hakların yaşadıkları yerlere göre sınıflandırdığı bu iklimleri, daha sonra açıklamaktadır:

- Birinci İklim:

Bu iklimin başlangıcı Yunanca'da Riyâmiyârûs" denilen yakıp yıkılmış (Arzu'l-Muhraka) bir yerdir. İklimin bitiş noktası Serendib'dir. Halkı çirkin,

35 Kudâme b. Cafer, *Harac*, 230.

36 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 5.

37 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 5.

siyah suratlıdır. Bu iklimin insanları uzun boyludur. Binek hayvanları ve kuşları iri cüsselidir. Bu iklimde sihir ve efsun vardır. Ayrıca bu iklimde ilaç da çoktur. Oradaki taşlar şifalı, tabii faydaları çok olan taşlardır. Ayrıca başları zehirli, yılan gibi ejderhalar vardır. Bu iklim 1.500 fersah (9.000 km)³⁸ uzunluğunda ve 285 fersah (1.710 km) genişliğindedir.³⁹

- İkinci İklim:

Bu iklimin başlangıcı Serendib topraklarında bir bölgedir. İklimin bitiş noktası Habeş topraklarıdır. Bu iklimde Zeberced madeni ve papağan denilen kuş; ayrıca, gözü dönmüş yırtıcı hayvanlar ile insanlardan kaçan kuşlar bulunur. Halkı da Birinci İklim halkı gibi çirkin suratlıdır. Yine Birinci İklim'de olduğu gibi sihir ve efsun vardır. Halkı, Birinci İklim halkına nazaran daha kısadır. Bu iklim, en ve boy olarak Birinci İklim'e benzer.⁴⁰

- Üçüncü İklim:

Bu iklimin başlangıcı Sogd v Cürcan topraklarında bir bölgedir. İklimin bitiş noktası Türk topraklarıdır. Doğu'da Çin sınırlarının en uç noktasından Batı'da Sind üzerinden Mısır bölgesine doğrudur. Bu iklimin bitiş noktasında Şam arazisi, Fâris toprakları ve İsfahan bulunur. Bu iklimde yönetici vasfına sahip insanlar bulunur. Bu iklim, en ve boy olarak Birinci İklim'e benzer.⁴¹

- Dördüncü İklim:

Bâbil bu iklimin ortasındadır. Tabiat olarak yaşamaya en uygun iklimdir. Başlangıcı Afrika'dan itibaren. Doğu'da Belh yakınlarında sona erer. Bu iklim, en ve boy olarak Birinci İklim'e benzer.⁴²

- Beşinci İklim:

Kunstantınıyye'yi, Rum bölgesini ve Hazar bölgesini kapsayan iklimdir. Bu iklim, en ve boy olarak Birinci İklim'e benzer.⁴³

- Altıncı İklim:

Efrenç topraklarını ve diğer milletlerin yaşadıkları yerleri kapsayan iklimdir. Bu iklimin kadınları adet olduğu üzere memelerini keserler. Bu iklim, en ve boy olarak Birinci İklim'e benzer.⁴⁴

- Yedinci İklim:

Bu iklim, Türklerin iklimidir. Bu iklimde erkelerin ve kadınların suratları soğuk nedeniyle serttir. Bu iklimde bulunan yırtıcı hayvanlar küçük beden-

38 3 mile eşittir. Her mil ise, her biri 4 arşın olan bir kulaç eder. Yaklaşık olarak 6 km.'dir. bkz: Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev: A. Sevim, İstanbul, 1990, s. 76

39 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 5-6.

40 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

41 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

42 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

43 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

44 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

lidir. Yine soğuğu şiddetinden dolayı, bu iklimde, sıcak bölgelerde yaşayan haşerâta ve sürüngen hayvanlara rastlanmamaktadır. Türkler, tahtalardan yapmış oldukları kulübelerde yaşarlar. Bu tahtaları göç ettiklerinde öküzlerin üzerlerinde taşırlar. Hayvanlarını düz arazilerde otlatırlar. Çocuklarının sayısı azdır.”⁴⁵

İbnü'l-Fakîh, ayrıca dünyanın bayındır olan kesimlerini de dörde ayırmaktadır:

- Birinci Kısım: Arûfa

Endülüs toprakları ile Sakâlibe, Rum ve Efrenc halklarının yaşadıkları bölgeyi ve Mısır sınırına kadar Tanca topraklarını kapsar.⁴⁶

- İkinci Kısım: Lûbiya

Mısır, Kızıldeniz, Habeş ve Berber bölgelerini kapsar.⁴⁷

- Üçüncü Kısım: Bahru'l-Cenûbî

Tihâme, Yemen, Sind ve Hind bölgelerini kapsayan kısımdır.⁴⁸

- Dördüncü Kısım: İskûtiya

Ermeniye, Horasan ve Hazar bölgeleri ile Türklerin yaşadıkları yerleri kapsayan kısımdır.⁴⁹

F. Mes'ûdî

Mes'ûdî, coğrafya alanında Mürûcü'z-Zeheb⁵⁰ ve et-Tenbîh ve'l-İşrâf⁵¹ adlarında çok değerli iki eser telif etmiş bir yazardır. Her iki eserinde de Yedi İklim Teorisi'ni kullanan Mes'ûdî, ayrıca eserinde Batlamyus hakkında da bilgiler vermektedir.

- Mürûcü'z-Zeheb

Yedi İklim Teorisi Mürûcü'z-Zeheb'de ayrı bir başlık halindedir. Bu başlık altına Mes'ûdî hem Yedi İklim bölgelerini ve hem de Batlamyus kaynaklı bilgileri almıştır:

- Birinci İklim:

Horasan, Fâris, Ahvaz ve Musul'u içine alan Bâbil bölgesidir.

Bu iklim bölgesi Hamel (Koç) ve Yay (Kavs) burçlarındadır.

45 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6.

46 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 6-7.

47 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 7.

48 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 7.

49 İbnü'l-Fakîh, *Buldan*, 7.

50 Mes'ûî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, tah: Kasım eş-Şemma'i er-Rufai, Beyrut, 1989.

51 Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşr: M.J. de Goeje, Beyrut, 1981.

- İkinci İklim:

Hind ve Sind'i içine alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Cedy (Oğlak) burcundadır.

- Üçüncü İklim

Mekke, Medine, Yemen, Taif ve Hicaz'ı içine alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Akrep burcundadır.

- Dördüncü İklim:

- Mısır, İfrikiyye, Berber ve Endülüs'ü içine alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Cevzâ (İkizler) burcundadır.

- Beşinci İklim:

Şam, Rum toprakları ve Cezire'yi içine alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Delû (Kova) burcundadır.

- Altıncı İklim:

Türk toprakları ile Hazar, Deylem ve Sakâlibe (Slavlar)'yi içine alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Sertan (Yengeç) burcundadır.

- Yedinci İklim:

En uzakta bulunan Deybul ve Çin topraklarını için alan bölgedir.

Bu iklim bölgesi Mizan (Terazi) burcundadır.⁵²

Hemen hemen diğer yazarlarda olduğu gibi, Mes'ûdî'de mevcut bulunan Yedi İklim Teorisi de Yunan kaynaklıdır. Zira Mes'ûdî, eserinde Batlamyus kaynaklı bilgiler vermekte ve bunların kaynağının Batlamyus olduğunu açıklamaktadır. Mes'ûdî'nin Batlamyus kaynaklı bu bilgileri İbn Hurdazbih'in çevirisi vasıtasıyla öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mes'ûdî'nin Batlamyus kaynaklı bilgileri şunlardır: "Batlamyus, dünyanın şeklini, şehirleri, dağları, denizleri, nehirleri, su kaynaklarını, şehirlerdeki yapıları ele aldığı Cuğrafya adlı kitabında, kendi döneminde 4530 şehrin bulunduğunu belirtmiş ve bu şehirleri iklim iklim açıklamıştır. Ayrıca dünyadaki dağların renklerini vermiştir. 200'den fazla dağ ismi zikretmiş ve bu dağlardan çıkarılan madenlerin isimlerini vermiştir. Ona göre yeryüzünde 5 deniz bulunmaktadır. 230 tane su kaynağı mevcuttur. Bütün iklimler genişlik olarak 900 fersah uzunluğundadır. Ona göre dünyanın çevresi 7666 mildir."⁵³

- et-Tenbîh ve'l-İşrâf

Mürûcü'z-Zehab'de olduğu gibi et-Tenbîh ve'l-İşrâf adlı eserde de Yedi İklim konusu ayrı bir başlık halindedir. Bu başlık altında Mes'ûdî, iklim bölgeleri-

52 Mes'ûdî, *Mürûc*, I/88.

53 Daha geni bilgi için bkz: Mes'ûdî, *Mürûc*, I/89-92.

ni açıklamaktadır: “Yeryüzünün bayındır kesimleri 7’ye ayrılmıştır. Buraların her birine “iklim” adı verilir. Bütün iklimler doğudan başlar:

- Birinci İklim:

Hindistan ve civarındır.

- İkinci İklim:

Habeşistan ve civarındır.

- Üçüncü İklim:

Mısır, Afrika ve civarındır.

- Dördüncü İklim:

Irak, Bâbil ve civarındır.

- Beşinci İklim:

Rum diyarı ve civarındır.

- Altıncı İklim:

Yecüc ve Mecüc diyarı ve civardır.

- Yedinci İklim:

Yûmârîs, Çin bölgeleri ve civarındır.

Bu iklimlerin hepsi doğudan başlar ve Çin topraklarından geçer.⁵⁴

Mes’ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf adlı eserinde yeryüzündeki iklimleri vermekle yetinmemiş, aynı zamanda İbnü'l-Fakîh'in uyguladığı gibi bu iklimlerin gökyüzündeki karşılıklarını da vermiştir:

- Birinci İklim: Zühal İklimi. Farsça'da Zühal'e Keyvân denir. Cedy (Oğlak) ve Delû (Kova) burçlarındadır.

- İkinci İklim: Müşterî İklimi. Farsça'da Müşteri'ye Âvermezd denir. Kavs (Yay) ve Havt (Balık) burçlarındadır.

- Üçüncü İklim: Merih İklimi. Farsça'da Merih'e Behram denir. Hamel (Koç) ve Akrep burçlarındadır.

- Dördüncü İklim: Şems İklimi. Farsça'da Şems'e Hurşid ve aynı zamanda Âfitâb denir. Esed (Aslan) burcundadır.

- Beşinci İklim: Zühre İklimi. Farsça'da Zühre'ye Enâhîd denir. Sevr (Boğa) ve Mizan (Terazi) burcundadır.

- Altıncı İklim: Utarid İklimi. Farsça'da Utarid'e Tîr denir. Cevzâ (İkizler) ve Sünbüle (Başak) burcundadır.

- Yedinci İklim: Kamer İklimi. Farsça'da Kamer'e Mâh denir. Sertan (Yengeç) burcundadır.

Farsça'da iklimler “Kışver” olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵

54 Mes’ûdî, *Tenbîh*, 29.

55 Mes’ûdî, *Tenbîh*, 31.

3. Belh Coğrafya Ekolü Yazarlarında İklim Teorisi

X. yüzyılda ortaya çıkan bu ekolün temel özelliği Müslüman olmayan ülkeleri dışarıda bırakarak ayrıntılı bir biçimde İslam ülkelerinin coğrafyası üzerinde durmalarıdır. Ekole adını veren Belhî'nin eseri mevcut değildir. Ancak İstahrî'nin 930-933 yılları arasında, yani Belhî'nin henüz hayatta olduğu bir dönemde, yazdığı "Kitabü'l-Mesâlikü'l-Memâlik"⁵⁶ adlı eserin "Belhî'nin çalışmasının genişletilmiş bir düzenlemesi olduğu" şeklinde De Goeje'nin görüşü hala geçerliliğini korumaktadır.⁵⁷ Ekolün temsilcisi olarak zikri geçen ve eserleri günümüze ulaşan yazarlar İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî'dir.

A. İstahrî

İstahrî Yedi İklim teorisini bilmesine rağmen bunu eserinde kullanmamıştır: "Kitabımda yeryüzünün iklimlerini ülkelere göre anlatıyorum. Bu iklimleri anlatırken de yeryüzünün bölünmüş olduğu şekliyle yedi iklimi değil, İslam beldelerini ve bu beldelerin şehirlerin ayrıntıları ile bu beldelere ait olan bütün işlerin taksim edilmesini kastediyorum."⁵⁸ ifadesi yukarıda belirtilen durumu yansıtmaktadır. Ancak İstahrî eserinde çizmiş olduğu haritalar vasıtasıyla bu iklimlerin yerlerini göstermeyi de ihmal etmemiştir: Her bir kıtayı münferit olarak ele aldım ve söz konusu iklimin konumunu anlatan müstakil bir harita yaptım. Sonra o iklimi çevreleyen mekanları, bitiştiğindeki şehirleri, çok bilinen boş arazileri, denizleri, nehirleri ve bu iklim hakkında bilinmesi gerekli olan her şeyi anlattım. Ancak, bunların dışında sözü uzatmaktan da kaçındım; bu durum okuyucu için sıkıntı verici bir durumdur. Zira benim bu kitabı yazmaktaki amacım, tanıdıklarımın hiç kimsenin zikretmediği bu iklimleri tasvir etmektir. Söz konusu iklimlerdeki şehirlerin, dağların, nehirlerin, denizlerin, mesafelerin vesâir zikre değer şeylerin bahsine gelince; bu hususlara ait bilgiler haberlerde bulunmaktadır. İsteyen kimsenin her ildeki ahaliden bu bahsettiğimiz şeyleri öğrenmeleri zor bir iş değildir. Bu nedenle biz mesafelerin, şehirlerin vesâir bahse değer şeylerin anlatılmasını kısa tuttuk. Bu durumda, ben gidilemeyen, okyanusun kapladığı bütün yeryüzü için bir harita yaptım. Bu haritaya bakan kişi zikrettiğimiz her iklimin yerini ve bu iklimlerin birbiriyle bitişikliğini ve her bir iklimin yeryüzündeki miktarını bilir ve hatta bu haritada yeryüzünün

56 İstahrî, Ebi İshak İbrahim Muhammed el-Farisî el-Kerhî, *Kitabu'l-Mesâlikü'l-Memâlik (ve huve muevvelun ala Kitabu Suveru'l-Ekâlim li's-Şeyh Ebi Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî)*, tah: M. J. de Goeje, Leiden, 1870 (F. Sezgin, Frankfurt, 1992).

57 S. Maqbul Ahmed, "Coğrafya", *DİA*, VIII/53.

58 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 2.

bütün iklimlerini ayrıntılarıyla gördüğünde o iklimin yerini bu haritadan analar. Bütün iklimleri bir araya getirmiş olduğum bu harita, her iklimin kendi haritasında bulunan uzunluk ve genişlik miktarları ile daire, dikdörtgen ve üçgen şekillerini ve harita şekillerinin gerektirdiği diğer izahları içerecek şekilde geniş değildir. Yeri bilinsin diye her iklimin sadece mevkisini vermekle yetindim.”⁵⁹

Yukarıdaki ifadelerin sahibi olan İstahrî, dünyayı temel olarak dörde ayırmıştır:

- İranşehr:

Bu dört bölge içerisinde en mamur, hayrı en bol olanı ve siyasi yönetimi ve bayındırlığı yönüyle en güzel olanıdır. Bu ülkeyi ben Bâbil iklimine dahil ettim. Burası aynı zamanda İranlıların ülkesidir. Ülkenin sınırları Acemler döneminde bilinmekteydi. İslam dönemi gelince, Müslümanlar her ülkeden toprak ele geçirdi. Örneğin, Rum ülkesinden Şam, Mısır, Magrib ve Endülüs’ü, Hind ülkesinden Kabil’e ve Toharistan’ın yukarılarına kadar giden Mansûre’yi ve Multan toprağına sınır olan kesimi, Sind ülkesinden de Maveraünnehr’i aldı ve bunları büyük İslam memleketi topraklarına kattılar.”⁶⁰

- Rum Ülkesi:

Rumların ülkesi, Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile sınırdır. Etrafında Rus, Serir (Avarlar), Lân ve Ermeni toprakları ile Nasrânî dinine mensup kabileler vardır.⁶¹

- Çin Ülkesi:

Çin ülkesinin sınırları içerisine değişik Türk beldeleri, Tibet’in kimi kısımları ve puta tapıcı kimi halklar dahildir.⁶²

- Hind Ülkesi:

Hind ülkesinin sınırları içerisine Sind ve Keşmir ile Tibet’in bir tarafı ve bunların dininde bulunan uluslar dahildir.⁶³

Ülkeleri bu şekilde ayırmakla yetinmeyen İstahrî, aynı zamanda İslam ülkelerini de kendi içerisinde kategorize etmiş ve yirmi ayrı bölgeye ayırmıştır: “İslam ülkelerini 20 iklime ayırdım ve Arap diyarlarından başladım. Bu bölgeyi tek bir iklim olarak kabul ettim; zira şehirlerin anası olan Mekke ve Kabe buradadır. Bunun dışında Arap bölgesi bu iklimin ortasında bulunmaktadır.”⁶⁴

59 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 4.

60 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 4.

61 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 4.

62 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 4.

63 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 4.

64 İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 3.

İstahrî'nin eserinde 20'ye ayırdığı İslam ülkeleri şunlardır: Arap bölgesi, İran Denizi, Magrib bölgesi, Mısır bölgesi, Şam bölgesi, Rum Denizi, Cezire bölgesi, Irak, Huzistan, Fars toprakları, Kirman toprakları, Çin toprakları, İrmeniyeye, Azerbaycan ve Ran, Cibâl, Deylem, Hazar Denizi, Horasan Kırsalı, Sicistan, Horasan, Maveraünnehir.

B. İbn Havkal

İbn Havkal, Belh ekolünün bir diğer yazarıdır. Sûretü'l-Arz⁶⁵ adlı eseri, metodolojik açıdan İstahrî'nin eseri ile benzerlik göstermektedir. Zira İbn Havkal, "iklim" kelimesiyle, İstahrî'nin kullandığı şekliyle, "Yedi İklim"i değil, bilakis, İslam ülkelerini kastetmiştir: "Kitabımı arzın şeklini, enlem ve boylam derecelerini, ülkelerin iklimlerini, yeryüzünün yerleşik olan ve olmayan kesimlerini, İslam beldelerini ve buralardaki şehirlerin ayrıntılarını anlatmak için yazdım. Bununla dünyanın yedi iklime taksim edilmesini kastetmiyorum."⁶⁶

Yukarıdaki ifadelerinden Yedi İklim teorisine vakıf olduğu anlaşılan İbn Havkal, bu iklim bölgelerini kendi çizmiş olduğu haritada göstermiş, ancak kitabında bu iklim bölgelerine yer vermemiştir: "Kitabımda uzaklıkların bahsini anlattım. Şehirler bahsini bu konuyla ilgili bilinmesi gerekli olan şeyleri detaylıca ele anlattım. Bunu yaparken gidilmesi olanaksız olan Okyanus'un kuşatmış olduğu yeryüzünün bir haritasını çizdim. Zira bugüne kadar Kâziyan haritasından başka bunun bir haritası yoktur. Gerçi, kimi yerlerde bu harita ile uyuşmadığım yerler de bulunmaktadır. Anlatmış olduğum her iklimin yeri ve birbirine olan mesafesi bilinsin diye bu haritada her bölgenin yerini, enlem ve boylamını, daire, üçgen, dörtgen ve diğer şekillerden hangisine benzediğini, bir şehrin diğer bir şehir karşısındaki yerini, bu şehirlerin kuzeydeki ve güneydeki yerleri ile doğu ile batı arasındaki konumunu anlattım. Bu nedenle her bir iklimin yerini, konumunu ve mekanını anlamak için benim düzenlemiş olduğum haliyle haritaya bakması yeterlidir."⁶⁷

İbn Havkal, yine İstahrî'nin eserinde görüldüğü gibi dünyayı temel olarak dörde ayırmıştır:

- İranşehr:

Bu dört bölge içerisinde en âmiri, hayrı en bol, siyaseti en düzgün, mamiyet açısından en önde ve vergi gelirleri açısından en ileride olanıdır. Bu ülkenin merkezi Bâbil iklimidir. İşte Fars ülkesi burası idi. Buranın sınırı

65 İbn Havkal, Ebi'l-Kasım, *Kitabu Sûretü'l-Arz*, neşr: F. Sezgin, Leiden, 1938 (Frankfurt, 1992).

66 İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 2.

67 İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 4.

Acemlerin zamanında belli idi. İslam hakimiyeti döneminde bu toprakların tümü Müslümanların eline geçti. Rumların elinde bulunan Şam, Mısır, Magrib ve Endülüs alındı. Çinlilerin elinde bulunan Maveraünnehir alındı. Bütün bu topraklar bir araya geldi ve büyük bir ülke oldu.

- Rum Ülkesi:

Rumların ülkesi, Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile sınırdır. Rus, Serir (Avarlar), Lân, Ermeni topraklarına sınırdır. Buralarda Hıristiyan dinine mensup halklar vardır.

- Çin Ülkesi:

Çin ülkesinin sınırlarına Türk ülkeleri ve Tibet'in bir bölümü dahildir. Buraların halkı puta tapıcı bir din üzeredir.

- Hind Ülkesi:

Hind ülkesinin sınırlarına Sind ve Keşmir ile Tibet'in bir kısmı dahildir. Bu bölgede buluna halklar kendi dinleri üzeredir.⁶⁸

İbn Havkal'in eserinde 22 ayrı başlık halinde verdiği İslam ülkeleri şunlardır: Arap Bölgesi, İran denizi, Magrib Bölgesi, Endülüs Bölgesi, Sakaliyye Bölgesi, Mısır Bölgesi, Şam Bölgesi, Rum denizi, Cezîre Bölgesi, Irak Bölgesi, Huzistan Bölgesi, Fâris Bölgesi, Kirman Bölgesi, Sind Bölgesi, Ermenistan/ Azerbaycan/ Rân Bölgesi, Cibâl Bölgesi, Deylem/ Taberistan Bölgesi, Hazar denizi, Horasan-Fâris Kırsalı, Horasan-Fâris Kırsalı, Sicistan Bölgesi, Horasan Bölgesi, Maveraünnehir Bölgesi.

C. Makdisî

Ekol mensubu diğer iki yazardan farklı olarak Makdisî, eserinde Yedi İklim konusunu ayrı bir başlık olarak ele almıştır.⁶⁹ Bu başlık altında teori hakkında bilgi vermiş ve bu iklim bölgelerini açıklamıştır:

- Birinci İklim:

Bu iklimin merkezine yakın bir yerde San'a ve Aden bulunur. Şam tarafından gelip Mekke yakınlarında bulunan Tihâme'den geçer. Bu iklim bölgesinin içerisinde San'a, Aden, Hadramevt, Necran, Curaş, Ceyşan, Sa'da, Tebâle, Amman, Bahreyn, Sudan'ın aşağı kesimleri Hind ve Çin bölgelerinin sahildeki kesimleri bulunur.⁷⁰

- İkinci İklim:

Bu iklimin merkezine yakın bir yerde Yesrib bulunur. Güney yönünün uç noktasında Mekke'nin arka tarafları vardır. Kuzey yönünün son noktası Sa'lebiyye'dir. Sa'lebiyye iki iklim arasında kalır. Bu iklim bölgesinin içerisinde

68 İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 9.

69 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 66.

70 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 67.

Mekke, Yesrib, Rabeze, Feyd, Sa'lebiyye, Asvan, Nûbe'ye kadar Mısır toprakları, Mansûra, Yemâme ve doğuda Sind ve Hind bölgesinden bazı belde-ler bulunur.⁷¹

- Üçüncü İklim:

Bu iklimin merkezine yakın bir yerde Medyen bulunur. Bağdat, Fâris, Kundehar, Ürdün ve Beyrut bu iklimin aşağı kesimlerinde yer alır. Bu iklim bölgesinin içerisinde Kûfe, Basra, Vâsıt, Mısır İskenderiyesi, Remle, Ürdün, Dımaşk, Askalan, Beyti Makdis, Kirman Sahilleri, Sicistan, Kayrevan ve Medâ-yin yer alır.⁷²

- Dördüncü İklim:

Bu iklimin merkezine yakın bir yerde Menbic, Arka, Akvar, Selemiyye ve Rey yakınlarındaki Kûmis bulunur. En aşağı kesimi Irak'ta ve Bağdat yakın-larındadır. En uzak kesimleri ise Şam yakınları, Kâlîkala, Taberistan sahille-ri, Erdebil ve Cürcan'dır. Bu iklim bölgesinin içerisinde Nasîbîn, Dârâ, Rak-ka, Kınnesrîn, Haleb, Harran, Sumeysat, Sugûru'ş-Şâmiyye (Şam Suğurla-rı), Musul, Samarra, Hulvan, Şehrazur, Mâsebezân, Dinever, Nihâvend, He-medan, İsfahan, Merâga, Zencan, Kazvin, Tus ve Belh yer alır.⁷³

- Beşinci İklim:

Bu iklimin merkezine yakın bir yerde Tiflis toprakları, Horasan toprakla-rından Ruhâb ve Merv ve Cürcan toprakları bulunur. Bu iklim bölgesinin içerisinde Kâlîkala, Taberistan, Malatiyye, Rûmiyye, Deyleman, Cîlân, Amm-ûriyye, Serahs, Nesâ, Buyûrd, Kişse ve Endülüs yer alır.⁷⁴

Altıncı İklim:

En aşağı tarafı güneye gelir. En uzak tarafı ise kuzeye düşen Harzem ve arka tarafında kalan bölge ile İsbîcâb ve Türk bölgeleridir. Beşinci İklim'e komşudur. Merkezine yakın bir yerde Kunstantınıyye, Âmul, Horasan ve Fergana bulunur. Bu iklim bölgesinin içerisinde Semerkand, Berza'a, Kabe-le, Hazar, Cîl ve Endülüs'ün kuzeyde kalan kenar kesimleri ile güneyde ka-lan Sakâlîbe (Slavlar) yer alır.⁷⁵

Yedinci İklim:

Harzemle beraber, doğuda Türk bölgelerinin, batıda ise Sakâlîbe (Slav-lar) bölgesinin bulunduğu iklimdir. Ortasına yakın bir yerde Lân beldeleri yer alır. Binun haricinde bilinen bir şehri yoktur.⁷⁶

71 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 67-68.

72 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 68.

73 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 68.

74 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 68-69.

75 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 69.

76 Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 69.

Sonuç

Bu makalede İslam coğrafyacılarının Yedi İklim Teorisine bakışları ele alındı. Öncelikle bu teorinin İslam dünyasına girişi çalışıldı ve teorinin Eski Yunan kaynaklı olduğu görüldü. Her ne kadar kimi kaynaklarda İran kaynaklı olduğuna dair görüşler bulunsa da, Müslüman coğrafyacıların eserlerindeki kaynaklara dikkat edildiğinde, etkileşimin daha çok Yunan kaynaklı olduğu görüldü.

Kozmolojik değerlendirmenin ardından Irak ve Belh ekolleri dikkate alınarak İslam coğrafyacılarının eserlerindeki Yedi İklim teorisinin kullanımı değerlendirildi. Öncelikle ekoller ve bu ekollere bağlı yazarlar arasında sistematik bir uyumun bulunmadığı görüldü. Örneğin Irak ekolünün iki yazarı, İbn Hurdazbih ve Ya'kubî eserlerinde Yedi iklim teorisi hakkında bilgi vermezlerken, aynı ekolün diğer yazarları bu teoriyi eserlerin açıklamışlardır. Benzer şekilde Belh ekolünün iki yazar İstahrî ve İbn Havkal bu teori hakkında detaylı bilgilendirmede bulunmazken, Makdisî eserinde iklim bölgelerini açıklamıştır.

Ancak bütün İslam coğrafyacılarında ortak olan nokta, bu teorinin bilinmesidir. Teoriye eserlerinde yer vermeyen yazarlar da bildikleri halde kullanmamışlardır. Yedi İklim anlayışının Batlamyus kaynaklı olması ve İbn Hurdazbih'in Batlamyus'a ait "Geographica" adlı eseri tercüme etmesiyle İslam düşünce dünyasına girmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak Müslüman coğrafyacılar eserlerinde Batlamyus haricinde Duritus, Hermes ve Marinos gibi diğer bazı yazarların eserlerinden de faydalanmışlar ve bu yazarların eserlerindeki kimi bilgileri düzeltme yoluna gitmişlerdir.